

10/30/18

ב אל שדי התהלך לפני והיה תמים: ואתנה בריתי ביני ובינה וארבה אותך
ד במאד מאד: ויפל אברם על פניו וידבר אתו אלהים לאמר: אני הננה

אל שדי. פלח קדמי והרי
שלים: ב. נאמין קדמי בין
ממרי ובינה. נאסגי ימד
לחדא לחדא: ג. ונפל
אברם על אפוהי, ומליל עמיה, יי למימר: ד. אנא, קא

רס"ג (ד) הננה בריתי, הנני נותן בריתי.

(ב) [98] ואתנה בריתי, ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך רש"י
על ידי מצוה זו].

(ג) ויפל אברם על פניו, ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה
בו כח לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בכלעם:
נופל וגלוי עינים (במדבר כד ד), כברייתא דר' אליעזר⁹⁹.
לב. ב. 98 ליחא בד"ר. 99 פריק דר"א פ"י ט.

היה שלם וכן כמעשה בתקון המדות בכל אשר השכל מורה רד"ק
אותו, אבל עבודת הגוף הזאת אשר צוהו לא היה השכל מורה
בוה אלא רצה בו האל להיות לאות בינו ובין האל להיות זרע
אברהם המכוון עם מיוחד ויהיה כבשרו את מיוחד, ומולי
אומות העולם אינם מולים למצוה כי לא נצטוו בה אלא זרע
אברהם המיוחד והוא יצחק, וזרעו המיוחד גם כן שהוא זרע
יעקב, לפיכך צוהו קודם שילוד יצחק וקודם שירזע. והנכנסים
מהאומות בברית אברהם ובתורת האל הרי הם נחשבים זרע
אברהם והרי הם מכלל המון גויים שאברהם אב להם. והיה תמים,
ובזה תהיה שלם, שיהיה אות כבשרך לשמי ויהיה גם כן כריתת
ברית ביני ובינך, כי בדם הוא כל כריתת ברית. ובסתם אמר לו
ולא פירש לו הברית עד בסוף שאמר לו זאת בריתי, אלא אמר לו
דברים שהבין בסוף למה אמר. והבין בסוף מלשון תמים שני
דברים: האחד, כמו שפירשנו, והשני שאמר לו, אף על פי שחסר
מבשרך בברית הזאת לא תהיה חסר בעבור זה אבל תהיה תמים
יותר כי לא יחסר ממך אבר מאברך אלא מעט בשר מן האבר
ובחסרון ההוא תהיה תמים שיהיה החסרון לאות לך ביני ובין
האל. ואילו נולד כן לא יהיה ניכר שיהיה לאות לפיכך הנולד
מהול צריך להטיף ממנו דם ברית⁵⁷ שיחתוך מעט מן הבשר
ההוא לאות ולברית.

(ב) ואתנה... וארבה אותך, שלא תחשוב כי בעבור זה יחסר זרעך
וזרע זרעך, שיהיה האבר חלוש בעבור זה להוציא זרע, כי ארבה
אותך ואת זרעך במאד מאד. והכפל לרבות הרבוי כי מאד הוא
לשון רבוי.

(ג) ויפל אברם על פניו, השתחוה והודה לאל על אשר אמר לו
שיתן בריתו בינו ובינו שזה יהיה קיום האהבה אשר אהבו. וידבר
אתו אלהים לאמר, דבר עמו אלה הדברים, לאמר אותם לבני
ביתו כשיבאו למולם.

(ד) אני הננה בריתי אתך, אני כמו שאני שאמרתי לך אל שדי והיית
בטוח כמה שאמרתי לך, והננה בריתי אתך מעתה והיית לאב המון
גויים, כי לא תהיה אב לגוי אחד לבד, אלא להמון גויים שהרי יצאו
ממנו יצחק וישמעאל ובני קטורה וכל אחד מהם יהיה לגוי גדול.
המון, ענינו רבוי⁵⁸, ולאות זה אשנה את שמך ואוסיף בו ה"א
ויהיה בהתחברו עם המ"ם ענין המון.

(ה) ולא יקרא עוד את שמך, באה מלת את אחר הנפעל לתוספת
ביאור⁵⁹, וכן יחלק את הארץ (במדבר כו נה) ולא ימס את לבב
אחיו (דברים כ ח) ואמר רבותי ז"ל⁶⁰ שנוי השם קורע גזר

57 שבת קלה, א. 58 וכן בספר השרשים (המון). 59 ראה מכלול שער דקדוק
המלים (ד' ליק קפח, ב). 60 פסיקתא דר"כ פ"ל. ועי' ר"ה טו, ב אך שם למדו ר

יזכיר כן לעולם. ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת
יבמות²⁷ כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה,
ולפיכך אמר ישעיה ואראה את ה' (ישעיה ו א), ומשה נסתכל
באיספקלריא המאירה, ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי
(שמות לג כ), ואראה את ה', כתוב באל"ף דל"ת. ועוד אזכיר זה
בפרשת וארא²⁸ אם יראה אלהים בעיני. התהלך לפני. ללכת
בדרך אשר אורה אותך, כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו
תיראו (דברים יג ה), כי המצוה לאחוז דרכו קודם שירזע יאמר
התהלך לפני, והבא אחרי הצוה יאמר אחרי ה' תלכו. והענין
בשניהם ללכת אחרי השם לירא ממנו ולעשות מה שיצוה. והיה
תמים. מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה'
אלהיך (דברים יח יג), אחרי אזהרת השם לא ימצא כך קוסם
קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י). והענין בשניהם
שיאמין בלבו כי הקב"ה לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף,
הוא היכול לעשות ולבטל, ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים
או למנחש ומכשף, ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים, אבל
יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים, שהוא אל והוא אל שדי,
עושה טובה שלא היה במזל ומביא רעה בהיות המזל טוב ויפה,
כפי שיתהלך האדם לפניו, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל
(ישעיה מד כה). וזהו שאמר²⁹ צא מאצטגנינות שלך וכו' ורש"י
פירש והיה תמים, היה שלם בכל הנסיונות. ורבי אברהם אמר
שלא ישאל על המילה למה. והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיק
למען לא אבוש (תהלים קיט פ). והנכון מה שפרשתי.

(ג) וטעם ויפל אברם על פניו, לכוין דעתו לנבואה. וכאשר
השלים לו נבואת המצוה כמילה קם אברהם ועמד, ובא אליו
הדיבור שנית מן השמים ואמר לו שרי אשתך וגו'. וחזר ונפל על
פניו לכוין דעתו והתפלל על ישמעאל, כדרך ויפלו על פניהם
ויאמרו אל אלהי הרצחות וגו' (במדבר טז כב), וכן ואכלה אותם
כרע ויפלו על פניהם (שם כא-כב).

(ד) הננה בריתי אתך והיית לאב המון גויים. הוא ברית המילה
כאשר יפרש זאת את הברית³⁰ ואחרי הברית תהיה לאב המון
גויים, וברוך השם³¹ אשר לו לבדו נתכנו עלילות שהקדים וצוה
את אברהם לבא בבריתו להמול קודם שתהר שרה, להיות זרעו

קדוש.
שהזכיר אברהם כעצמו (שם). 27 מט, ב. 28 [שמות ו ב]. 29 שבת
קנו, א. 30 במקרא (פסוק י): זאת בריתי, ובכ"י כלפנינו. 31 מדברי ר"א
(פסוק ה). ובכסף מוזקק גורס: וכתב ר"א וברוך השם, ובכ"י כלפנינו.

ספורנו (ב-ז) ואתנה בריתי ביני ובינך, ובאופן זה⁶⁰ אקים ברית אתך
להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו, כי תלמדם.

(ג) ויפל אברם על פניו, לקבל עליו⁶¹ ולהודות לאל יתברך על
הברית שאמר.

(ד) אני הננה בריתי אתך, אני הנני עושה עתה מה שאמרתי להקים
הברית.

והידימות אליו כפי האפשר במעשים. 60 בתנאי זה. 61 ר"ן ולב"ג ור"א.

קצה

גַּם קָצְמֵי עֲמָף, וְתָהִי לְאֵב סָגִי עֲמָמִין: ה. וְלֹא יִתְקַרֵּי עוֹד, יֵת שְׁמֶךָ אֶבְרָם, וְיִהְיֶה שְׁמֶךָ אֶבְרָהָם. אַרְבִּי, לְאֵב סָגִי עֲמָמִין יִתְקַדֵּם: ו. וְאֶפְשֵׁי יִתְּךָ לְחֶדָא, לְחֶדָא, וְאֶתְנִינְךָ לְכַנְשֵׁן, וּמְלִכִין דְּשִׁלְטִין בְּעַמְמֵי מִנְּךָ יִקְרִין:

ה בְּרִיתִי אֲתָךְ וְהִיִּיתְ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם: וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת־שְׁמֶךָ אֶבְרָם וְהִיִּי וְשְׁמֶךָ אֶבְרָהָם כִּי אֲב־הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְתִּיךָ: וְהַפְּרִתִּי אֶתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְתִּיךָ שְׁבִיעִי ז לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּנָּה יֵצְאוּ: וְהִקְמַתִּי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין וְרַעְיָךְ ח אֲחֵרֶיךָ לְדִרְתָּם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִרְעֶיךָ אֲחֵרֶיךָ: וְנִתְתִּי לְךָ וְלִרְעֶיךָ אֲחֵרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל־אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזַת עוֹלָם

ז. וְנֶאֱקִים יֵת קָצְמֵי בֵּין מִימְרֵי וּבִינְךָ, וּבֵין בְּנֶךָ בְּתַרְךָ, לְדַרְהוֹן לְקַסֵּם עָלֶם, לְמַהֲנִי לְךָ לְאֱלֹהִי, וְלִבְנֶךָ בְּתַרְךָ: ח. וְאֶמִּין לְךָ, וְלִבְנֶךָ בְּתַרְךָ, יֵת אֲרַע תּוֹתְבִיתְךָ, יֵת כָּל אֲרַע דְּכְנַעַן, לְאַחְסַנְתָּ עָלֶם.

רס"ג (ה) ולא יקרא עוד, ולא יקרא שמך לעולם אברם. נתתיך, שמתך. (ו) ונתתיך לגוים, ואעש ממך גוים.

רמב"ן (ו) ונתתיך לגוים. לשון רש"י, ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשר עליו. ואיננו נכון בעיני שיבשרנו בעת ברית המילה על עשו, והוא אינו מקיים המילה, וגם לא נצטוו עליה, כמו שדרשו בסנהדרין³², כי ביצחק (להלן כא יב) ולא כל יצחק, אבל ישראל לבדם יקראו גוים ועמים, וכן אף חובב עמים (דברים לג ג), עמים הר יקראו (שם יט), אחריך בנימין בעממין (שופטים ה יד). גם אחרי הולדת השבטים כולם³³ אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך (להלן לה יא), ונתתיך לקהל עמים (להלן מח ד).

חזקוני (ג) ויפול אברם על פניו, השתחוה על שמחת הבשורה. (ה) ולא יקרא עוד את שמך אברם, הקורא לאברהם אברם עובר בעשה², לפי שנתלוה עמו בגיות. ואין לפרך מאשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), דהתם קרא הוא דקא מסדר שבחיה דאברהם מאי דהוה מעיקרא³, פירושו אשר בחרת בהיות שמו אברם ושמת שמו אברהם, אבל יעקב חוזר וקוראו יעקב לפי ששמו נתלוה עמו ביהדות. ועל ידי שבני אדם קראו שמות לשנים אלו נשתנו שמותיהם, אבל יצחק שהקב"ה קרא לו שם כדכתיב: וקראת את שמו יצחק (להלן פסוק יט), שמו לא נשתנה. והיה ברכות יג, א. 3 ב"ד מו ח, וראה רד"ק פסוק ט.

חזקוני (ה) ויהי שמך אברהם, מעכשיו. כי אב המון גוים נתתיך. כי ענין זה השם מתחיל היום, שכבר נתתיך לאב המון גוים, ולפיכך לא יקרא עוד שמך אברם כלל לעולם, ולא כן היה בשם "ישראל", כי אמנם עיקר ענין שם "ישראל" היה לעתיד לבא, כמו שיתבאר במקומו⁶². (ז) להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. ליחד שמי עליכם בלתי אמצעי, כמו שהוא מתיחד על כל הנצחיים, כאמרו "כי כל אשר יעשה האלהים, הוא יהיה לעולם" (קהלת ג יד), כי אמנם הנפסדים, באשר הם נפסדים, אינם פעולתו בלתי אמצעי. אמר אם כן שבהקמת הברית ושמירתו יהיו הוא וזרעו נצחיים "באיש" לפניו. (ח) לאחוזת עולם. והייתי לכם לאלהים, שתוכלו לעשות רצוני בה, כענין "ויתן להם ארצות גוים..., בעבור ישמרו חקיו" (תהלים קה מד—מה), וכוהו אהיה לכם לאלהים, שתהיו נצחיים "באיש".

ספורנו (ה) והיה שמך אברהם, מעכשיו. כי אב המון גוים נתתיך. כי ענין זה השם מתחיל היום, שכבר נתתיך לאב המון גוים, ולפיכך לא יקרא עוד שמך אברם כלל לעולם, ולא כן היה בשם "ישראל", כי אמנם עיקר ענין שם "ישראל" היה לעתיד לבא, כמו שיתבאר במקומו⁶².

(ז) להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. ליחד שמי עליכם בלתי אמצעי, כמו שהוא מתיחד על כל הנצחיים, כאמרו "כי כל אשר יעשה האלהים, הוא יהיה לעולם" (קהלת ג יד), כי אמנם הנפסדים, באשר הם נפסדים, אינם פעולתו בלתי אמצעי. אמר אם כן שבהקמת הברית ושמירתו יהיו הוא וזרעו נצחיים "באיש" לפניו.

(ח) לאחוזת עולם. והייתי לכם לאלהים, שתוכלו לעשות רצוני בה, כענין "ויתן להם ארצות גוים..., בעבור ישמרו חקיו" (תהלים קה מד—מה), וכוהו אהיה לכם לאלהים, שתהיו נצחיים "באיש".

62 (להלן לה, ז).

36 כ"י פריס, מרגליות טובה, מקראות גדולות: עם תוספת הר"ש. כלומר, אב המון גוים עם תוספת ר' של אברהם יהיה אביר המון גוים. לפיכך הוא ממשך: ולא בא השם לחסר משמו אות כי אם להוסיף. 37 מתחילה שרי לאומתה, ולבסוף שרה לכל העולם (ברכות יג, א). 38 לפי ש"א ב, ג: כי אל דעות ה' ולא נתכנו עלילות. 61 בפסוק ד. 62 כ"ה גם בתרגום אונקלוס כ"י הובא בחלופי נוסחאות כמהדרי' ברלינר: לכנשת שבטין, בתרגום

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף יג עמוד א

3

לא שיעקר יעקב ממקומו, אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו; וכן הוא אומר: אאל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו, אל תזכרו ראשונות - זה שעבוד מלכות, וקדמוניות אל תתבוננו - זו יציאת מצרים, בהנני עשה חדשה עתה תצמח - תני רב יוסף: זו מלחמת גוג ומגוג. משל, למה הדבר דומה - לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב; פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי; פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש; אף כך ישראל - צרות אחרונות משכחות את הראשונות.

גאברם הוא אברהם, בתחלה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו. שרי היא שרה, בתחלה נעשית שרי לאומתה, ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם - עובר בעשה, שנאמר: זוהיה שמך אברהם. רבי אליעזר אומר: עובר בלאו, שנאמר: הולא יקרא עוד [את] שמך אברם. אלא מעתה הקורא לשרה שרי הכי נמי? - התם, קודשא בריך הוא אמר לאברהם: ושרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. - אלא מעתה, הקורא ליעקב יעקב הכי נמי? - שאני התם, דהדר אהדריה קרא, דכתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב. מתיב רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבידא: האתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם! - אמר ליה: התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה דרחמנא מאי דהוה מעיקרא. הדרן עלך מאימתי. משנה, היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא, אם כוון לבו - יצא. בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, ובאמצע - שואל מפני היראה ומשיב, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. אלו הן בין - הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע, בין שמע לוהיה אם שמוע, בין והיה אם שמוע לויאמר, בין ויאמר לאמת ויציב. רבי יהודה אומר: בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. אמר רבי יהושע בן קרחה: למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמוע - כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות; והיה אם שמוע לויאמר - שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה, ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד.

גמרא. שמע מינה: מצות צריכות כוונה! מאי אם כוון לבו - לקרות. לקרות? והא קא קרי! בקורא להגיה. תנו רבנן: קריאת שמע ככתבה, דברי רבי; וחכמים אומרים: בכל לשון. מאי טעמא דרבי? אמר קרא והיו - בהוייתן יהו. ורבנן מאי טעמייהו? אמר קרא: שמע - בכל לשון שאתה שומע. ולרבי נמי, הא כתיב שמע! הוא מבעי ליה: השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך. ורבנן? סברי להו כמאן דאמר: לא השמיע לאזנו - יצא. ולרבנן נמי הא כתיב והיו! הוא מבעי להו שלא יקרא למפרע. ורבי, שלא יקרא למפרע מנא ליה? נפקא ליה מדברים הדברים. ורבנן? - דברים הדברים לא דרשי. למימרא דסבר רבי דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה, דאי סלקא דעתך בלשון הקודש נאמרה - והיו דכתב רחמנא למה ליה? איצטריך, משום דכתיב שמע. למימרא דסברי רבנן, דכל התורה כולה בלשון הקודש נאמרה, דאי סלקא דעתך בכל לשון נאמרה - שמע דכתב רחמנא למה ליה? איצטריך, משום דכתיב והיו. תנו רבנן: והיו - שלא יקרא למפרע. הדברים על לבבך, יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה, תלמוד לומר: האלה - עד כאן צריכה כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר, אמר ליה רבי עקיבא: הרי הוא אומר

ר' יוסף בכור שור בראשית פרשת לך לך פרק יז

4

(א) התהלך לפני. לקיים מצוה זו. והיה תמים: לא תחשוב בלבך שתהא בעל - מום, על זאת, כאדם שנקטע מקצת ידו, או מקצת רגלו, שהוא בעל - מום מזו, לא תהיה חשוב בעל מום, אלא תמים ושלם, כמו "תמים זכר"¹, וכן כל "תמים" שבמקרא, כל דבר שאין בו חסירות קורא אותו "תמים", וכן "תמים היה בדורותיו"², כלומר: תמים היה בצדקותו, שלא היה בו חסירות.

(ב) ואתנה בריתי ביני ובינך. שאשים חותם בשרך להיות לסימן שאתה עבד לי, וכן בריתי: כדרך העבדים שיש להם חותם בבגדיהם להראות שהם עבדים וכפופין לאדוניהם, כדמוכח בשבת "לא יצא העבד לא בחותם שבצוארו, ולא בחותם שבכסותו וכו"³. אף כאן חתם הקב"ה בבשרינו, שאנו עבדים לו, במקום שאין אדם יכול להפשיט ולהשליך מעליו. וארבה אותך במאד מאד. שלא תאמר שמא יעכב אותי מלהזריע, לא די שלא יעכב, אלא יסייע, שפעמים שהערלה מעכבת השכבת - זרע שאינה יורה כחץ, ועכשיו לא יהיה שם שום עיכוב, ובכך ארבה זרעך מאד.

(ג) ולא יקרא עוד את שמך אברם, והיה שמך אברהם. תיקן את השם והשכיחו, ולא זהו שם אחר, אלא אותו שם עצמו שהיה לו קודם, אלא שהשכיחו, ולפיכך לא מצינו שנקרא עוד אברם, שלא היה כי אם שם אחד, אבל יעקב שאמר לו הקב"ה "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך"⁴, אין השני שייך בראשון כלל, אלא שם אחר שם לו, ולפיכך שני שמות היו לו, ונקרא בזה ובוזה, "ולא יקרא שמך עוד יעקב", הכי קאמר: "לא יקרא שמך עוד יעקב", לבד, "כי אם ישראל יהיה שמך" כמו כן.

(ד) והיה לאות ברית ביני וביניכם. סימן ואות שאני אדון ואתם עבדיי, וחותם אות הברית במקום צנוע שאינו נראה, שלא יאמרו אומות - העולם על ישראל: בעלי - מומין הם, ומשצוה הקב"ה לזכרים ולא לנקיבות שמעינן דבמקום הזכרות צוה הקב"ה לחתום הברית, ודם נידות שהנשים משמרות, ומגידות פתחיהן לבעליהן הוא להם דם ברית.

(ה) ונכרתה הנפש. לפי הפשט היא כרות ונפסק מן האחרים שחתומים לעבדים לי, והוא אינו חתום, ואינו נמנה עבד לי.

(ו) כי שרה שמה. גם זה תיקון השם, ומשום הכי לא נקראת שוב שרי.

(ז) ויפול אברהם על פניו ויצחק. נפילתו והשתחויתו מוכיחים שהאמין, כי דרך הודאה הוא שמח וצחק והודה והשתחוה ואמר כמה נס גדול, וכמה טובה בכללה שמשנה סדרו של עולם עלי לטובה, כדמפרש: הלכן מאה וגו' הנעשה טובה כזאת לכן - איש, כמו "השמע עם קול אלהים וגו"⁵.

(ח) לו ישמעאל וגו' כלומר: די היה לי אם ישמעאל יחיה, וכל - שכן עכשיו, ואמר לו הקב"ה: אבל זה וזה יהיה לך, שיצחק יולד וישמעאל יחיה.

(ט) וקראת את - שמו יצחק. על שצחקת ושמחת. ולפי דרך אחרת יש לפרש שלא רצה הקב"ה להוכיחו על פניו שיתבייש יותר מדאי, אבל כשהוכיח את שרה לא הוכיחה על פניה, אלא אמר לאברהם לומר לה: למה זה צחקה ולא נתביישה כל - כך, שאדם מתבייש יותר מאותו שפשע לו מאחרים, ומכל - מקום רמז לו שאמר לו: "וקראת את שמו יצחק", כלומר ידעתי את אשר עשית.

(כג) בעצם היום הזה. אשר דברה עמו שכינה, לימד זריזותו של אברהם אבינו.

(כד) ואברהם בן תשעים ותשע וגו'. מנה שנותם ללמד שאם לא מל בשמונה ימים, שיכול למול אפילו בן מאה כאברהם וישמעאל, ומדכתב "וערל זכר" אשר לא ימול וגו' - שאדם נענש על - ידי עצמו, כמו - כן יש ללמוד שבן שמונה אינו בן עונש, והמקום ימול לבנינו ליראתו.

חמול עלי חלכה /קבץ לעירך חיליך/ ובאור ה' נלכה /בסיימי סדר לך - לך